

Лариса ВАХНІНА
Інститут мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
імені М.Т. Рильського НАН України

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ПАРАЛЕЛІ У БАЛАДІ «ОЙ СТАЛАСЯ НОВИНА»

Основою аналізу став давній драматичний сюжет про вбивство жінкою свого чоловіка (часто за намовою коханця) та її смерть від рук його братів-месників, який зберігся у фольклорному репертуарі в надзвичайно близьких варіантах у поляків та українців до сьогоднішнього дня на Волині та в Східній Польщі, привернув увагу дослідників слов'янських країн. Вивчення різномовних варіантів дозволить показати не лише географічний ареал його поширення, а й динаміку українсько-польської фольклорної взаємодії, особливо на пограниччі, де її продовжують фіксувати науковці обох країн.

Ключові слова: балада, варіант, пограниччя, фольклорний репертуар.

This ballad is an ancient plot about a woman who killed her husband (in some versions this murder was inspired by her lover) and buried him in the garden near the house and placed the flowers at the place of his burial. Later the wife dies from the hands of the dead's man brothers. This plot was preserved in many closely related versions in the folk repertoire of Poles and Ukrainians and functions actively among contemporary performers in Volyn and in Eastern Poland. The study of Polish and Ukrainian versions will help not only to better understand the dynamics of the Ukrainian-Polish folk interactions, especially at the bordering areas, where this plot is still recorded by the scholar from Poland and Ukraine.

Key words: ballad, versions, the bordering areas, the folk repertoire.

Za podstawę analizy obrano dramatyczną treść starej ballady o zabiciu przez żonę (za namową kochanka) swego męża i późniejszej jej śmierci z rąk jego braci-mścicieli, która zachowała się do dziś w folklorze, w bliskich wariantach u Polaków i Ukraińców na Wołyniu i we Wschodniej Polsce i zwróciła uwagę badaczy krajów słowiańskich. Studia nad różnorodnymi wariantami pozwoliły na prezentację nie tylko arealu geograficznego jej bytowania, ale również – dynamikę ukraińsko-polskich kontaktów folklorystycznych, zwłaszcza na pograniczu, gdzie pracują badacze obu krajów.

Słowa kluczowe: ballada, wariant, pogranicze, repertuar folklorystyczny.

Без фольклорної балади, яка спричинила появу та розвиток балади літературної, що стає одним із найпопулярніших жанрів як у творчості українських, так і польських романтиків, не можна уявити романтичної літератури. У творчості романтиків прослідковується чимало варіантів сюжетів, згаданих та систематизованих вже сучасною фольклористичною наукою. Йдеться про каталог українських народних балад О.І. Дея, опублікований у його монографічному дослідженні [2], та польських народних балад у редакції Ядвіги Ягелло (Jadwiga Jagiełło) [4], які до сьогодні не мають аналогів у сучасній фольклористиці країн Центральної та Східної Європи.

Цікаво, що цей жанр, який набув особливої популярності та посів особливе місце в романтичних літературах усієї Європи, саме завдяки її тематичній спрямованості, яка відповідала самій суті романтичної поезики, її загадковості, міфологічним мотивам, трагізму та містицизму, продовжує своє існування в сучасному фольклорному процесі обох народів, особливо на

українсько-польському пограниччі, де в репертуарі фольклорних носіїв найкраще збереглись саме балади чи, як їх ще називають – баладні пісні. Це стосується текстів як українських балад, які продовжують активно побутувати на Східних теренах Польщі, зокрема на Підляшші, де їх було зафіксовано науковцями Інституту мистецтв ПАН та українськими дослідниками й місцевими збирачами, так і польських балад, що збереглися в багатьох селах Волині, Полісся і навіть на Поділлі.

Одним із найпопулярніших творів на цю тематику, який побутує до сьогодні в різноманітних варіантах на українсько-польському пограниччі, є балада про вбивство дружиною свого чоловіка «Ой сталася новина», яка поширена в польському та українському мовних варіантах обох народів. Вона, незважаючи на глибокий трагізм, стала класичним зразком української баладної лірики, одним із найулюбленіших до сьогодні як в Україні, так і в Польщі.

Польський дослідник Е. Кухарський (Eugeniusz Kucharski) вважав її шедевром середньо-

вічної шляхетської поезії [5]. Його розвідка, присвячена саме цьому сюжету, – одна з найгрунтовніших до сьогодні в Польщі. Він не тільки намагається проаналізувати причини зацікавлення цим сюжетом та його втілення в літературних творах, зокрема в поезії Адама Міцкевича, а й намагається здійснити спробу реконструкції тексту відомої польської балади. Слід відзначити, що до її порівняльного аналізу та впливу на чеські балади звертався чеський фольклорист І. Горак.

Цей сюжет в українському мовному варіанті фіксують у ХІХ ст. відомі польські фольклористи, збирачі українського фольклору Зоріан Доленга-Ходаковський, Жегота Паулі, Оскар Кольберг. До її вивчення зверталися українські дослідники минулого, зокрема І. Франко, Ф. Колеса, Нудьга, О. Дей, М. Гайдай, та сьогодення С. Грица, А. Іваницький, А. Ясенчук. Кілька її українських та польських варіантів опубліковано в окремих книжках [1; 3].

Чому цей давній драматичний сюжет про вбивство жінкою (часто за намовою коханця) свого чоловіка, а незабаром її смерть від рук його братів-месників, зберігся у фольклорному репертуарі в надзвичайно близьких варіантах у поляків та українців до сьогоднішнього дня на Волині (села Затишшя, Пулемець Любомльського району) та в Східній Польщі на Підляшші, в місцевостях, де проживає українське населення.

Характерно, що балада «Ой сталася новина» поширена в багатьох слов'янських країнах: Україні, Польщі, Чехії, Словаччині та Білорусі. В Україні вона побутує в двох версіях – центральноукраїнській та західноукраїнській, яка споріднена з польськими, словацькими, моравськими варіантами. Вона була зафіксована також на Закарпатті в українській та словацькій версіях.

Сюжетні та структурно-типологічні паралелі в українських та польських баладах можна прослідкувати на цілому ряді сюжетів, які до сьогодні залишаються в сучасному репертуарі, особливо українсько-польського пограниччя. Відзначені паралелі детерміновані мовними, історико-генетичними та просторовими факторами, обумовлені географічним ареалом пограниччя. Можна говорити і про подібність віршованої структури та художніх особливостей як у польському, так і в українському варіантах балади «Ой сталася новина». Найбільша кількість варіантів цього сюжету трапляється на

етнофольклорному порубіжжі України, Польщі та Білорусі.

Серед українсько-польських текстів балад, крім сюжету «Пані вбиває пана», де йдеться, як правило, про дружину, що вбиває свого чоловіка, на аналізі якого можна зупинитися окремо, можна згадати цілий ряд сюжетів про вбивство, згубництво чи отруєння. Зокрема мотив «Дітовбивця», «Брати-розбійники». Так брати жінки чи дівчини вбивають чоловіка своєї сестри або карають коханця сестри, що стала «покриткою».

У сучасному репертуарі поляків України досить відомий текст балади «W Warszawie na ulicy», де розповідається про дівчину-українку, що поїхала з «ляхами» до Кракова і там залишилася сама з новонародженою дитиною. Брати дівчини їдуть до Польщі, знаходять свою скривджену сестру та вбивають її кривдників.

Так серед жителів села Федорівка Новоград-Волинського району на Житомирщині популярний текст згаданої балади «W Warszawie na ulicy»:

W Warszawie na ulicy.
Hej, hej, w Warszawie na ulicy
Pijut piwo pułkownicy.(2)
Pijut piwo, naliwajut,
Hej,hej, pijut piwo, naliwaut,
Suboju Kasio podmuwlajut. (2)
– Siadaj, Kasio, na kolano,
Hej, hej, siadaj, Kasio, na kolano,
Pojedziemy w Polsce naszą. (2)

(Записано експедицією ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН УКРАЇНИ 20 червня 1973 р. у с. Федорівка Новоград-Волинського району Житомирської обл. від Поплавської Антоніни Миколаївни, 1897 р.н. Рукописні фонди ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, ф.14-5, од.зб.429/2).

У цій баладі ми бачимо типовий для романтиків мотив долі дівчини-покритки. Тільки замість «москалів», як у «Катерині» Т.Г. Шевченка, бачимо «ляхів». За зовні окресленою побутовою ситуацією та життєвими трагічними колізіями молодої дівчини, яку поїхали шукати брати, в мотиві помсти проглядають незримо конфліктні моменти українсько-польських історичних взаємин.

Дослідження різномовних варіантів дозволить показати не тільки географічний ареал її поширення, а й динаміку українсько-польської фольклорної взаємодії, особливо

на пограниччі, де її продовжують фіксувати дослідники обох країн.

Своєрідним пограничним острівцем збереженості польської баладної традиції в Україні можна назвати с. Пулемець Любомльського району Волинської області, де фольклорним експедиціям Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України пощастило записати 1971 р. декілька надзвичайно рідкісних старовинних народних балад. Можливо, деякі з них міг чути та відтворювати у своїх поетичних образах А. Міцкевич. Адже с. Пулемець знаходиться на українсько-польсько-білоруському пограниччі, в краю казкових озер та фантастичної природи. Сьогодні польські народні балади побутують у цьому селі в українському мовному середовищі, оскільки більшість його жителів складають представники українського етносу. Характерно, що типові для цього середовища виконавці балад, як, наприклад, Марія Берко чи Катерина Лошак, виконуючи їх польською мовою, самі підкреслюють давність цих творів, які збереглися в місцевих фольклорних традиціях як своєрідні реліктові явища.

Сюжет вбивства (покарання) чоловіком дружини (або навпаки) за намовою трапляється і польських баладах, записаних у другій половині ХХ ст. в Україні. Носіями польських баладних традицій на пограниччі досить часто виступають українці, що засвоїли згадані тексти від своїх сусідів, продовжуючи їх підтримувати навіть в українському мовному та етнічному середовищі.

Це підтверджує, наприклад, балада, записана фольклорною експедицією ІМФЕ імені М.Т. Рильського НАН України від Марії Берко, – «We wsi Malinówce stała chatka mała», текст якої наводимо нижче повністю, оскільки він зберігає в традиційному сюжеті трагічних взаємин чоловіка та жінки всю притаманну для пограниччя специфіку:

We wsi Malinówce stała chatka mała,
Stara kowalicha męża nie lubi[a]ła.
W nocy, u północy miał się kował w kuźni,
A młody czeladnik żył z kowalką drużny.

Czasem się podsował, czasem pożartował,
Czasem ją przycisnął, czasem pocałował.
A jednego razu mówi kowalicha:
– Zabij mego męża, zabij go do licha.

(Записано експедицією ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України в с. Пулемець Любомльського р-ну Волинської обл. від Берко М.П. у 1971 р. Рукописні фонди ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, ф. 14-5, од. зб. 421/2, арк. 32).

В цитованому тексті дружина не сама вбиває свого чоловіка, а підмовляє це зробити свого коханця.

Український музикознавець Людмила Єфремова відзначає, що наведена балада «старовинний архаїчний, принципово одноголосний мінорний наспів, що у стильовому плані наближає її до давньої обрядової пісенності» (Л. Єфремова, 259). Хоча в даному тексті очевидний вплив української фольклорної традиції, як і окремі вкраплення вже пізнішої лексики.

Балада для носіїв фольклору завжди була й залишається до певної міри «зразковим» жанром, тому не випадкове її досить широке побутування в Україні. Так на Житомирщині українським фольклористам пощастило зафіксувати кілька десятків польських народних балад, які сьогодні в Польщі менш поширені в активному репертуарі. Усвідомлення власної національної ідентичності залишилося у поляків України, незважаючи на руйнацію цілого комплексу культурних, освітніх та релігійних традицій. Цікаво, що в багатьох селах, де спільно проживають поляки та українці, обійстя села, де знаходяться будинки поляків, самі жителі образно назвали «Варшавами».

Популярним жанром балада завжди була і залишається також на Поділлі, природа якого надихала представників «української школи» польського романтизму. Це також засвідчують записи, що зберігаються у відділі рукописних фондів ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, зроблені, зокрема, ще в 20-і роки ХХ ст. відомим українським фольклористом Гнатом Танцюрою. Цікаво, що він записав чимало зразків польського фольклору, який лише сьогодні вперше введено до наукового обігу. Коло виконавців обмежувалося кількома особами, серед яких відома Явдоха Зуїха, що уславилася як народна співачка в основному українських народних пісень. Серед записів Гната Танцюри можна згадати, зокрема, такі твори, як «Wyjdu na podwórze», що відзначається особливим драматизмом:

Wziął Jaś Kasiuniu
Za białymi boky,
Ta rzucił Kasiuniu
U Dunaj głybokyj.

(Записав Г.Танцюра від Я.Зуїхи в с. Зятківці на Вінниччині 1920 р., Рукописні фонди ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, ф. 31-2, од. зб. 29, арк. 22-25).

Трагічний кінець наведеного твору посилює традиційний образ Дунаю, куди кинув свою наречену герой балади. Аналізуючи текст цього твору, можна помітити безперечний вплив на польську мову української мовної традиції, тобто вкраплення та вживання українізмів у польському тексті, зокрема таких слів, як «золоті», «білий», «Дунай глибокий» і т. ін., що загалом є характерним явищем для польських народних пісень, які побутують в Україні.

Ним зафіксована на початку ХХ ст. на Поділлі і відома польська балада, на яку ми звертаємо основну увагу в нашій розвідці, вона була також записана Гнатом Танцюрою «Stała się nam powina»:

Stała się nam powina:
Pani pana zabiła.
W ogródeczku schowała,
I lilii sadyła.: (2)

(Записав Г.Танцюра від Я.Зуїхи 1922 р. у с.Зятківці на Вінниччині, Рукописні фонди ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, ф. 31-2, од. зб. 29, арк. 28-29).

У наведеному прикладі помітний український вплив на мову твору, зокрема бачимо вкраплення українських слів в останньому рядку «I lilie sadziła» («I лілії садила»).

Окреме місце варто було б приділити аналізу виконавської майстерності носіїв фольклору, яка заслуговує на більшу увагу. Це стосується як самого виконання творів, так і проблеми сприйняття цих творів слухачами. Домінування епічної традиції в поєднанні з індивідуальністю самого виконавця, як це мало місце з Катериною Лошак та Марією Берко, вміння зорієнтуватися на слухача та чудовий імпровізаційний і музичний талант дозволяють говорити і про усталеність своєї баладної школи та традицій в Україні, що стосується як українських, так і польських балад, які популярні не тільки серед поляків, а й українського населення. Гнат Танцюра записав цілу низку фольклорних творів, переважно українських, від відомої співачки з Поділля Явдохи Зуїхи, в репертуарі якої ним було зафіксовано серед 30 польських балад також твір з сюжетом «Пані пана забила».

До українсько-польських балад, які побутують у двох мовних варіантах, крім балади «Пані

вбиває пана», можна віднести також такі відомі твори. як «Подольнянка», «Дітовбивця», «Краківлянка, король та кат», «Брати-розбійники», «Дружина-розбійника», «Ясь-звобник» та цілий ряд інших. «Сюжети всіх українських балад, в тому числі перейнятих від сусідів, були породжені або «відшліфовані» (якщо йдеться про запозичені) побутовими та історичними обставинами національного життя» [1, с. 13].

Та на відміну від польських варіантів, український сюжет балади «Ой сталася новина» має цілу низку текстів, де мотив вбивства дружиною чоловіка конкретизується до реального середовища та імен. Можна згадати тексти, у яких вказується місце, де відбувається конкретна подія: «У нашому селі та й стала новина», «Ой у місті Богуславі сталася новина». «Ой на нашій Україні там случилася новина» тощо. Далі вже в наступних рядках розповідається про вбивство чоловіка своєю дружиною або її коханцем на її прохання.

Часом тексти починаються зі звернення до слухачів: «Чи чули ви, люде, о такій новині, згублено Петруся...». Якщо у класичному тексті «Пані пана забила», який поширений на пограниччі України та Польщі в обох мовних варіантах зберігається анонімність, місце, час та ім'я вбитого чоловіка не подаються, то в центральноукраїнських варіантах цього сюжету імена вбитих чоловіків подаються в текстах балад. Це Петрусь, Михась, Івасейко, Івась, Іваненько. Часом варіант балади починається із посилання на героя («Вельможная пані Петруся кохала...»), а далі вже йдеться про родинний конфлікт, що переростає у трагічне вбивство. Звичайно, можна зробити висновок про певну регіональну специфіку в українських варіантах балади із сюжетом про вбивство дружиною свого чоловіка. Поширення цього сюжету у фольклорному репертуарі також в центральних регіонах України, незважаючи на його трагічність, відображає і певні національні риси українських жінок, для яких протягом століть були характерні такі риси, як гордість, впевненість у собі, домінування в родинному оточенні та право приймати рішення, які стосувалися навіть людського життя чи то власного чоловіка, чи коханця. Навіть у весільній обрядовості в деяких регіонах зберігався звичай, коли дівчина сама посилає сватів до хлопця.

Окремо можна було б зупинитися на аналізі певного психологічного бачення цієї трагедії як самими її учасниками, так і спостерігачами, які

часом залишалися байдужими до трагічного вчинку чи злочину.

Чи можна говорити про певну замкненість родинного життя, де відбувалося вбивство, про його причини та наслідки на різних історичних етапах, як бачимо, ця трагічна колізія, характерна для народних балад різних слов'янських народів, залишається і в сучасному фольклорному репертуарі саме в баладах.

Балада стала втіленням «романтичних ідеалів, романтичної душі», які сьогодні збереглися у народній творчості, віддзеркалюючи трагічні переживання та образи минулого. Не випадково дослідження баладних мотивів, підготовка міжнародних показників народних балад за-

лишається в центрі уваги Міжнародної комісії з вивчення народних пісень та балад при SIEF в різних країнах світу. Вже відбулося 40 міжнародних баладних конференцій у різних країнах світу, організованих згаданою Комісією.

2005 р. вперше на пострадянському просторі така конференція відбулася в Києві в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, 2008 р. – в Мінську. В ній також брав участь голова Комісії з дослідження слов'янського фольклору при МКС проф. Любінко Раденкович (Сербія).

Балади залишаються одним із найдинамічніших жанрів у сучасному фольклорному репертуарі на українсько-польському пограниччі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балади. Родинно-побутові стосунки. (Серія «Українська народна творчість») / Упоряд.: О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук (тексти), А.І. Іваницький (мелодії). – Київ : АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського, 1988. – 528 с.

2. Дей О.І. Українська народна балада / О.І. Дей. – Київ : Наукова думка, 1986. – 261 с.

3. Пісенна культура польської діаспори в Україні / Упоряд. Л. Вахніної. – Київ : Голов. спец.

ред. літ. мовами національних меншин України, 2002. – 288 с.

4. Jagiełło J. Polska ballada ludowa / Zeszyt pod red. Marii Renaty Mayenowej / J. Jagiełło. – Wrocław: Ossolineum, 1975. – 156 s.

5. Kucharski E. «Pani Pana zabiła» jako zabytek średniowiecznej poezji dworskiej // Pamiętnik Literacki. – 1931. – Cz. 28. – S. 349–537.